

2016 | 3

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

■ A TARTALOMBÓL

- *B. SZABÓ JÁNOS*
ÁRPÁD HONFOGLALÓINAK 9–10. SZÁZADI
HATALMI SZERVEZETE
- *SUDÁR BALÁZS*
A ZSARNÓCAI CSATA (1664)
– TÖRÖK SZEMMEL
- *MIHALIK BÉLA VILMOS*
A SZENTSZÉK ÉS A MAGYAR
VÁLASZTÓFEJEDELEMSÉG GONDOLATA
- *TÓTH FERENC*
EGY FELVILÁGOSULT URALKODÓ
GONDOLATAI A FELVILÁGOSODÁS ELŐTT
- *ABLONCZY BALÁZS*
BARÁTH TIBOR PÁRIZSI ÉVEI
(1930–1939)
- *HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN*
SZEMPONTOK A KÉT VILÁGHÁBORÚ
KÖZÖTTI FALUKUTATÓK VIZSGÁLATÁHOZ

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LVIII. ÉVFOLYAM, 2016. 3. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),
BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,
GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,
OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ,
SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

- B. Szabó János: Árpád honfoglalóinak 9–10. századi hatalmi szervezete
steppetörténeti párhuzamok tükrében 355
- Mihalik Béla Vilmos: A Szentszék és a magyar választófejedelemség gondolata
a 17. század végén 383
- Tóth Ferenc: Egy felvilágosult uralkodó gondolatai a felvilágosodás előtt.
Lotaringiai Károly herceg *Politikai testamentuma*, a magyar történelem elfelejtett forrása 409
- Ablonczy Balázs: Ördögszekéren. Baráth Tibor párizsi évei (1930–1939) 429
- Horváth Gergely Krisztián: Műhelyek, pályák, módszerek.
Szempontok a két világháború közötti falukutatók vizsgálatához 451

MŰHELY

- Pósán László: A Német Lovagrend megítélése Magyarországon II. András korában 465
- Sudár Balázs: A zarnócai csata (1664) – török szemmel 475

DOKUMENTUM

- Jakó Zsigmond műhelyéből (*Sajtó alá rendezte: Jakó Klára*) 483

MÉRLEG

- Szigetvár, 1566. Konferenciabeszámoló (*Kármán Gábor*) 493

TÓTH FERENC

Egy felvilágosult uralkodó gondolatai a felvilágosodás előtt

Lotaringiai Károly herceg *Politikai testamentuma*,
a magyar történelem elfelejtett forrása*

A Károly, Lotaringia és Bar hercege név alatt 1687-ben írt és először 1697-ben lipcei és kölni impresszummal megjelentetett *Politikai testamentum* (*Testament politique de Charles duc de Lorraine et de Bar*) a Habsburg-kormányzat számára összeállított gondolatokat és ajánlásokat tartalmaz. Az I. Lipót uralkodásához szorosabban kapcsolódó munka a későbbiekben számos kiadást ért meg és lefordították német nyelvre is. Ennek köszönhetően a mű szinte valamennyi nagy könyvtár állományában, sőt az antikváriumokban is megtalálható mind a mai napig. Viszonylag széles körű elterjedtsége ellenére e politikai jellegű értekezés érdemeihez képest csekély visszhangra talált, különösen a magyar tudományos kutatók figyelmét kerülte el ez idáig. A könyv címe konkrétan megjelöli a szerzőt, ennek ellenére a szöveg keletkezésével kapcsolatban megoszlanak a vélemények, és az elmúlt évszázadok könyvészeti vitái gyakran a könyvtári katalógusokban is megjelenő jelentős eltérésekhez vezettek. Tanulmányomban a neves lotaringiai herceg életéhez kapcsolódó, ám Magyarországon kevésbé ismert szöveget a korabeli kiadások és a hozzájuk fűződő elméletek bemutatásával ismertetem.

Egy hercegség nélküli herceg a 17. században

A történelmi háttér hitelesebb ábrázolása érdekében érdemes röviden feleleveníteni a korabeli lotaringiai eseményeket, valamint a szerzőként feltüntetett személy életpályáját. A 17. század Lotaringia történetében a zűrzavarok és az uralkodói hatalom látványos gyengülésének időszaka volt. E balszerencsés évszázad 1624-ben egy örökösödési válsággal kezdődött, amikor II. Henrik, Lotaringia és Bar hercege fiúutód nélkül hunyt el. Halála előtt nem sokkal leányát, Nicole-t annak unokatestvéréhez, Vaudémont Károlyhoz adta feleségül, aki így az utódja lett. A helyzetet bonyolította II. René herceg ugyanekkor előkerült testamentuma, amely szerint a hercegi korona csak férfíágon örökölheto. Ennek következtében a jogos örökös Vaudémont Ferenc, Károly apja lett, aki azonnal lemondott fia javára, Ká-

* A tanulmány az MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport által elnyert Lendület II. kutatási projekt (2012–2017) és a Pallas Athéné Geopolitikai Alapítvány támogatásával készült.

roly pedig egyedül kezdett uralkodni IV. Károly herceg néven. A herceg veszekedő és kiszámíthatatlan természete, valamint a császárhoz fűződő szoros kapcsolata hamar kiváltotta a francia király haragját, aki csapataival 1633-ban megszállta Lotaringiát. IV. Károly ekkor lemondott a hercegi címről testvére javára, és a harmincéves háború alatt császári szolgálatban harcolt. Az 1641. április 2-án a franciákkal kialakult saint-germain-en-laye-i békevel sikerült visszaszerezni a birtokait, azzal a feltétellel, hogy elfogadja a francia király protektorátusát és lemond a császárral való szövetségről. Nem sokkal később újra harcra szállt Franciaország ellen, ez pedig egészen a háború végéig tartott. Később, a Fronde időszaka alatt újra háborút indított, és 1652-ben már majdnem Párizst fenyegette a csapataival. A Fronde bukása után a németalföldi spanyol kormányzó letartóztatta és Spanyolországba küldte. Itt a toledói Alcazarban őrizték, ahonnan ugyan 1659-ben kiszabadult, de a birtokait csak testvére, Nicolas-François herceg közbenjárására, az 1661. február 28-án megkötött vincennes-i békével szerezte vissza. Háborúzó természete miatt XIV. Lajos később, 1670-ben ismét elfoglalta a hercegséget, amely egészen a ryswicki békéig (1697) francia kézen maradt. IV. Károly 1675-ben bekövetkezett halálakor a hercegi titulust unokaöccse, Lotaringiai Károly Lipót Miklós Sixtus örökölte, aki V. Károly néven vált ismertté.¹

Lotaringiai V. Károly² Nicolas-François de Vaudémont és Claude de Lorraine gyermeke volt. A család 1634-ben Itáliába, majd onnan Bécsbe menekült. Mivel Lotaringia ekkor francia megszállás alatt állt, a fiatal Károly a bécsi udvarban nevelkedett, ahol I. Lipót egy későbbi uralkodóhoz méltó neveltetésben részesítette. Nem sokkal később apjával a párizsi udvarba távozott, ahol néhány évet töltöttek. Halála előtt nem sokkal IV. Károly herceg egy szerződést kötött XIV. Lajos király-

1 *Henry Bogdan*: La Lorraine des ducs. Sept siècles d'histoire. Perrin, Paris, 2005. 162–188.

2 Életéhez ld.: *Marquis de Beauvau*: Mémoires pour servir à l'histoire de Charles IV, Duc de Lorraine & de Bar. Cologne, 1688.; *Uő*: Suite des mémoires pour servir à l'histoire de Charles V, neveu de Charles IV, Duc de Lorraine & de Bar. Calmet, Cologne, 1689. tome VI., livres XLI–XLVIII.; *Chevrier*: Histoire secrète de quelques personnages illustres de la Maison de Lorraine par l'auteur du Colporteur. II. London, 1784.; *René Cuénot*: Les victoires décisives du Duc Charles V de Lorraine dans la plaine de Hongrie. Le Pays Lorrain (1988) 3–24.; *D.M.G.P.*: Abrégé historique et iconographique de la vie de Charles V duc de Lorraine destiné à son altesse royale Léopold I son digne successeur. Nancy, 1701.; *Nicolas Frizon*: Histoire abrégée de la vie d'Eléonore-Marie, archi-duchesse d'Autriche [...]. Nancy, 1725.; *Stéphane Gaber*: Et Charles V arrêta la marche des Turcs [...]. Un Lorrain sauveur de l'Occident chrétien. Presses Universitaires de Nancy, Nancy, 1986.; *Haussonville*: Journal de la glorieuse conquête de la ville de Bude capitale du royaume d'Hongrie par les armées victorieuses de l'Empereur Léopold I, sous le commandement de Son Altesse Sérénissime le Duc de Lorraine & l'Electeur de Bavière. H. n., 1686.; *Le Père Hugo*: Vie de Charles V, Duc de Lorraine. Bibliothèque Municipale de Nancy ms. 1845.; *Jean de la Brune*: La vie de Charles V, duc de Lorraine et de Bar, Généralissime des Troupes Impériales. Garrel, Amsterdam, 1691.; *Jean Nouzille*: Charles V de Lorraine, les Habsbourg et la guerre contre les Turcs de 1683 à 1687. In: La Lorraine et les Habsbourg. Szerk. J. P. Bled–E. Faucher–R. Taveaux. Nancy, 1988.; *Hans Urbanski*: Karl von Lothringen. Österreichs Türkenieger. Biographie. Amalthea, Wien–München, 1983.; *Paul Wentzke*: Feldherr des Kaisers, Leben und Taten Herzog Karl V. von Lothringen. Koehler & Amelang, Leipzig, 1943.; *Renate Zedinger*: Heurs et malheurs de la Maison de Lorraine à Innsbruck. Le Pays Lorrain (juin 2008) 107–112.

lyal – az 1662. február 6-i, úgynevezett montmartre-i szerződést –, amelyben a területeit a francia királynak adta át, haláláig megőrizve névleg a hercegi címet. Megharagudva a nagybátyjára és a francia királyra, Lotaringiai Károly másnap elhagyta Párizst, és néhány, birtokai megszerzésére irányuló meghiúsult kísérlet után a császár szolgálatába állt. Az éppen akkor kirobbanó új török háború nagyszerű lehetőséget nyújtott az akkor huszonegy éves herceg számára, hogy őseihez méltó módon megmutathassa harci képességeit a hitetlenek elleni küzdelemben.³ 1664. augusztus 1-jén részt vett a szentgotthárdi csatában, ahol – a visszaemlékezések szerint – igen vitézül harcolt.⁴ 1675-től a császári hadsereg főparancsnokává nevezték ki, és ekkor vehette fel – nagybátyja halála után – a Lotaringia és Bar hercege címet is. Valamennyi európai hatalom elismerte e címét, kivéve a francia királyt, akinek csapatai a herceg területeit megszállás alatt tartották ebben az időszakban. Innen ered a herceg ragadványneve is: a hercegség nélküli herceg. 1683 szeptemberében III. (Sobieski) János lengyel királlyal együtt sikeresen felszabadította Bécs városát a török ostrom alól, és kezdetét vehette a magyarországi törökellenes háború. Több sikeres hadjáratot is vezetett az ország visszavívása érdekében, amelyekkel örökre beírta nevét a magyar történelemkönyvekbe. 1686-ban sikeresen visszafoglalta Buda várát, amely megnyitotta az utat az ország déli területei, valamint Erdély visszafoglalása előtt. 1687-ben V. Károly herceg részt vett Pozsonyban József főherceg magyar királyi koronázási ünnepén (*1. kép*). E nevezetes alkalomból – a források szerint december 29-én – személyesen is értekezett a császárral, amelynek során egy kézíratos emlékiratot nyújtott át neki, amely József főherceg és a császári család tagjai számára írt ajánlásokat tartalmazott. Az emlékeztető címe így szólt: *Testament politique de Charles, duc de Lorraine et de Bar, en faveur du roi de Hongrie et de ses successeurs arrivant à l'Empire*.

A szerzőség kérdése

A mű első kiadása 1696-ban jelent meg lipcsei (Lipsic!) impresszummal, bizonyos George Weitman nyomdájában (*2. kép*).⁵ Az alig két és fél ív terjedelmű, zsebkönyv méretű könyvecske homályos eredete szinte azonnal felkeltette a tudósok gyanakvását. A filológus Anatole de Montaiglon papirologiai és tipográfiai vizsgálatai alapján arra a következtetésre jutott, hogy valószínűleg Franciaországban készülhetett e kiadás.⁶ A munkát a következő évben szintén kiadták ugyanezzel az impresszummal (*3. kép*), valamint ugyanekkor napvilágot látott egy azonos szöve-

3 Gaber, S.: i. m. (2. jz.) 19–26.

4 Tóth Ferenc: Lotaringiai V. Károly herceg a szentgotthárdi csatában. (2014 májusában elhangzott előadás szövege, megjelenés alatt.)

5 Testament politique de Charles duc de Lorraine et de Bar, déposé entre les mains l'Empereur Leopold à Presbourg le 29 novembre 1687. Lipsic, 1696.

6 Anatole de Montaiglon: Introduction. In: Testament politique du duc de Lorraine. Edition nouvelle précédée d'une notice bibliographique. Paris, 1866. 11.

gú kölni kiadása is.⁷ Valamennyi esetben a szöveget részletes bevezetővel és alapos, tudományos igényű jegyzetekkel ellátva közölték. Néhány évtizeddel később – 1749-ben – e munka a legjelentősebb politikai testamentumokat magában foglaló gyűjteményben (*Recueil des testaments politiques*) is helyet kapott, amelyet egy bizonyos Zacharie Chatelain amszterdami kiadójában jelentettek meg.⁸ A gyűjteményben olyan neves szerzők politikai testamentumait találhatjuk, mint például Richelieu kardinális, Colbert vagy Saint-Pierre abbé. 1760-ban, regensburgi impresszummal egy részletesebb kommentárral ellátott különkiadásban is megjelent Lotaringiai Károly politikai testamentuma.⁹ Végül 1866-ban került sor e munka utolsó tudományos igényű kiadására, amelyhez Anatole de Montaiglon írt egy alapos és hasznos filológiai bevezetőt.¹⁰

A mű szerzőjének személyével kapcsolatban több elmélet is napvilágot látott. Pierre Bayle már 1697. január 3-i, Dubos abbénak írt levelében kifejti kétségeit Lotaringiai Károly szerzőségével kapcsolatban: „A lotaringiai herceg politikai testamentuma először franciaországi kiadásban jelent meg. Ezt követően hamarosan újra kiadták. Láthatólag ez egy feltételezett szerző munkája, és sokan azt hiszik, hogy Fürstemberg [!] kardinális a valódi írója. Ő bizonyítottan jobban tudott franciául írni, de azért, hogy jobban elfedje kilétét, egy kicsit durvább, helyenként latinosabb stílust választott.”¹¹ A levélrészlet kiadását szerkesztő filológus nem hagyta szó nélkül Pierre Bayle feltételezését, és egy lábjegyzetben Chèvremont abbénak (1640–1702), a rövid ideig Lotaringiai Károly szolgálatában tevékenykedő titkárnak és publicistának tulajdonította a szöveget.¹² Chèvremont abbé neve egyébként annyira e műhöz kapcsolódott a későbbiekben, hogy Voltaire Richelieu kardinális politikai testamentumának feltételezett szerzőjét ostorozva nem mulasztotta el, hogy az abbét is elmarasztalja azért, hogy a lotaringiai herceg az ő tollával ékeskedett. A *Tanulmány az erkölcsökről* (*Essai sur les mœurs*) című művében e munkát a hamisított irodalmi művek sorába helyezte: „Így keletkeztek a Belle-Isle

7 Testament politique de Charles duc de Lorraine et de Bar [...]. Leipzig, 1697.; Testament politique de Charles, duc de Lorraine et de Bar, déposé entre les mains l'Empereur Leopold à Presbourg le 29. Novembre 1687. en faveur du Roy d'Hongrie et les Successeurs arrivant à l'Empire. Cologne, 1697.

8 Recueil des testaments politiques du Cardinal de Richelieu, du Duc de Lorraine, de M. Colbert et de M. de Louvois. II. Amsterdam, 1749. 261–384.

9 Testament politique de Charles duc de Lorraine et de Bar, déposé entre les mains l'Empereur Leopold à Presbourg le 29 novembre 1687. en faveur du Roi d'Hongrie et de ses Successeurs arrivans à l'Empire, avec des remarques. Ratisbonne, 1760.

10 Ld. a 6. jz.-ben.

11 Œuvres diverses de Mr. Pierre Bayle, professeur en philosophie, et en histoire, à Rotterdam. IV. La Haye, 1737. 726.

12 „Cet ouvrage est de l'abbé de Chevremont, Lorrain de Nation; et qui avoit été secrétaire de Charles V de Lorraine. Cet abbé est auteur de plusieurs autres livres anonimes, savoir, de la *Connoissance du Monde*, de l'*Histoire de Kemiski*, et du *Détail de la France* qu'on imprima en Hollande en 1695, sous le titre de *La France ruinée par qui et comment*. Il est aussi l'auteur du *Christianisme éclairci sur les differends du tems en matiere de Quiétisme etc.* Amst. 1700. In 8. et de l'*Etat actuel de la Pologne*, 1702. in 12.” Uo.

marsall, Alberoni bíboros, Lotaringia hercege, Colbert és Louvois miniszterek, Vauban marsall, Mazarin és Richelieu bíborosok testamentumai.¹³ Voltaire levelezésében sem rejti véka alá a hamis politikai testamentumok – beleértve Lotaringiai Károlyét is – iránti megvetését. 1739. január 29-i, Pierre-Joseph Thoulier d'Olivet-hez írott levelében Voltaire ismételtlen megkérdőjelezte e munkák hitelességét: „Mondja meg nekem, hogy melyik évben kezdték megjelentetni az úgynevezett Richelieu bíboros testamentumát. Alapos bizonyítékaim vannak arra, hogy e testamentum nem az ő műve, s hasonlóan Colbert, Louvois és V. Lotaringiai Károly, valamint oly sokan mások testamentuma sem azok tollából származik, akiknek a dicsőségét hirdetik. A Richelieu-nek tulajdonított testamentum – hasonlóan a többihez – tele van ellentmondással.”¹⁴ A filozófus szintén megdöbbenését fejezte ki *A kinyomtatott hazugságokról és Richelieu bíboros testamentumáról (Des mensonges imprimés et du Testament du cardinal de Richelieu)* című, 1749-ben közzétett értekezésében: „Nem kevésbé csalatkozunk V. Károly, Lotaringia hercegének testamentuma esetében sem, egyesek látni vélték benne a herceg szellemét, de a szakavatottabb más olvasók az azt megalkotó Chèvremont úrét ismerték fel benne.”¹⁵ A politikai testamentumok kérdése még élete végén sem hagyta nyugodni a neves filozófust, amint erről egy ismeretlen címzettnek szánt, 1776. május 2-i keltezésű önironikus levele is tanúskodik: „Láthattuk azóta Lotaringia hercege, Colbert, Louvois, Alberoni, Belle-Isle marsall és Mandrin testamentumát is. *Ilyen hősök mellett nem merészelném magamat felemlíteni*, de tudja, Marchand ügyvéd elkészítette az én testamentumomat is, amelybe magának tapintatosan nem csúsztatott be semmiféle örökséget.”¹⁶

Voltaire rossz véleménye – műveinek széles körű elterjedése miatt – alaposan rányomta a bélyegét e munka megítélésére, másrészt pedig Chèvremont abbé szerzőségének teóriáját erősítette meg. Pedig a híres jénai könyvtáros és bibliográfus, Jean-Christophe Mylius már 1740-ben kétségbe vonta ezt a névtelen és álnéven megjelent műveket tartalmazó inventáriumában.¹⁷ Érvelésében egy névtelen szerző *Discours sur ce qui s'est passé dans l'empire au sujet de la succession d'Espagne. L'Allemagne menacée d'être bientôt réduite en monarchie absolue, si elle ne profite de la conjoncture présente pour assurer sa liberté* című, 1711-ben kiadási hely nélkül megjelent művére támaszkodott, amely Theodore Heinrich Altet von Strattmann grófnak¹⁸ tulajdonította Lotaringiai Károly politikai testamentumát. A bibliográfus Jacques Lelong szintén Strattmann gróft tartotta a mű eredeti szerzőjének, és e témának egy külön tételt szentelt a neves

13 *Voltaire: Essai sur les mœurs*. In: Őuvres complètes de Voltaire. IV. Paris, 1823. 513.

14 *Uő: Correspondance*. II. Paris, 1977. 71.

15 *Uő: Des mensonges imprimés et du testament politique du cardinal de Richelieu*. In: Őuvres de Voltaire. XXIV. Paris, 1792. 380.

16 *Voltaire: Correspondance*. XII. Paris, 1988. 527.

17 *Bibliotheca anonymorum et pseudonymorum detectorum* [...]. I. Szerk. Johann-Christoph Mylius. Hamburg, 1740. 719–720.

18 Életéhez ld. *Brigitte Kuczynski: Theodor Heinrich Altet von Stratman. Ein deutscher Diplomat des 17. Jahrhunderts*. Diss. Basel, 1934.

Bibliothèque historique de la France című munkájában.¹⁹ Lelong atya kizárta annak lehetőségét, hogy Chèvremont abbé közreműködött volna a mű megírásában, mivel nem rendelkezett egy ilyen politikai szakmunka elkészítéséhez szükséges ismeretekkel és tapasztalattal. E témában ő is a *Discours sur ce qui s'est passé* című mű névtelen szerzőjét idézi.²⁰ Egyébként a *Testamentum* első, 1760-ban megjelent német fordítása is Theodore Heinrich Altet von Strattmann grófnak tulajdonította a szerzőséget.²¹

Haussonville grófja, Lotaringia történetének neves szakértője fő művének egy részében szintén sokat foglalkozott e munka eredetiségével. A francia külügyminisztériumban folytatott kutatásai során rábukkant a testamentum kéziratára és annak korabeli kommentárjára az 1691-es év iratait tartalmazó egybekötött kötetben, amely számára Lotaringiai Károly szerzőségét látszott megerősíteni.²² Haussonville először a fenti elméleteket igyekezett megcáfolni, részben az említett szerzők alkalmatlanságát hangsúlyozta ki, részben pedig a szöveg gondolatainak érdekeikkel ellenkező értelmére hívta fel a figyelmet. A kézirat papíryanagának az 1691-es év egyéb iratataival való összehasonlítása alapján azokat egykorúnak találta. Konkrét példák megnevezése nélkül a politikai testamentum szövegét a hercegnek a feleségéhez, barátaihoz és tábornokaihoz írt leveleivel, illetve a naplójával is rokonította.²³ Kutatásaim során sikerült azonosítani a szóban forgó kéziratot a jelenleg a Párizs melletti La Courneuve-ben található Diplomáciai Levéltárban (Archives Diplomatiques). A ma már csak mikrofilmen kutatható kézirat a kiadásban is megjelent politikai testamentum azonos szövegét tartalmazza a kiadó jegyzetei nélkül. A kutatási korlátozás miatt e kézirat hitelességét teljes bizonyossággal nem tudtam megállapítani.²⁴ Ezenkívül időközben a testamentum több más kéziratban lévő változatát is sikerült megtalálni. Létezik a testamentum első kiadásának szövegével és jegyzeteivel megegyező szövegváltozat a párizsi Bibliothèque Nationale de France kéziratárában.²⁵ A bécsi Nemzeti Könyvtárban szintén őriznek egy e korból származó jegyzetelt másolatot, amelynek az eredeti tulajdonosa egy bi-

19 *Bibliothèque historique de la France*. III. Szerk. Jacques Lelong. Paris, 1771. 601.

20 „Il m'a dit tant de particularités sur la manière de dont ce prétendu testament lui étoit tombé entre les mains, que je n'ai nulle peine à croire que, s'il n'est pas du prince dont il porte le nom, il doit être d'un très-habile ministre de l'Empereur (en marge: M. de Straatman); mais, de quelle main qu'il soit parti, on ne peut disconvenir qu'il ne renferme toutes les vues secrètes et toute la politique de la Maison d'Autriche.” Idézi *Montaignon, A.*: i. m. (6. jz.) III–IV.

21 Vorrede des Übersetzers. In: *Politisches Testament des Herzogs Karl zu Lothringen und Baar*. Wien, 1760.

22 *Joseph D'Haussonville: Histoire de la réunion de la Lorraine à la France*. III. Paris, 1857. 373–374.

23 *Haussonville, J.*: i. m. (22. jz.) 2. kiad. Paris, 1860. 311–315.

24 *Archives Diplomatiques de La Courneuve, série Correspondance Politique Lorraine*, 45. Testament politique de Charles duc de Lorraine et de Bar [...] fol. 156–216.

25 *Bibliothèque Nationale de France (Párizs)*, ms. Fr 8683. Testament politique de Charles duc de Lorraine et de Bar [...].

zonyos Gröller ezredes volt.²⁶ Ugyanitt megtalálható a testamentum német fordításának egy kéziratos, letisztázott változata is.²⁷

A mű szerzőjének személyét – számos ezzel kapcsolatos elmélet ellenére – ez idáig nem sikerült teljes bizonyossággal azonosítani. A szöveg műfaja – mint egyfajta síron túli üzenet – önmagában is számos kételyt támaszthat, amelyekre már a felvilágosodás szerzői is felhívták a figyelmet. A bizalmas jellegű, néhol a közvéleményt is meghökkentő eszméket tartalmazó szöveg megjelentetése a pfalzi örökösödési háborút lezáró ryswicki béke évében (1697) természetesen nem nevezhető véletlennek, és az is nyilvánvaló, hogy ez ekkor elsősorban a francia külpolitika érdekeit szolgálta. E körülmények természetesen jogos kételyeket támaszthatnak a szerző személyével kapcsolatban is. E tanulmány keretei között nem kívánok állást foglalni ebben a kérdésben, viszont lényegesnek tartom a műben található fontosabb gondolatok összefoglaló közlését, amelyek további izgalmas kérdéseket vethetnek fel.

A Politikai testamentum főbb gondolatai

A testamentum szerzőjére vonatkozó vélemények bemutatása után lássuk a mű tartalmát. Az 1697-ben kiadott szöveg egy bevezetővel kezdődik, amely felhívja az olvasó figyelmét annak jelentőségére, és röviden leírja a kiadás körülményeit. A hajdani hadvezér szellemének felidézését követően a kiadó felvonultat néhány személyére vonatkozó ellentmondásos gondolatot, amellyel a bécsi udvarban játszott nem túl könnyű szerepére igyekszik rávilágítani. Példaképpen felhossa a néhai herceg vitáit az Udvari Haditanács egykori elnökével, Hermann von Baden örgróffal, melyek során Buda 1684-es ostromának kudarcát igyekezett megmagyarázni. Ezt követően Lotaringiai Károly szeretett volna Németalföldre visszavonulni, hogy e tartomány kormányzójaként tevékenykedjen. Végül a császár személyes közbelépésével sikerült csak eltéríteni a herceget ettől a tervtől, és rávenni arra, hogy folytassa a főparancsnoki tevékenységét, amelynek köszönhetően két év múlva sikerült visszafoglalnia Buda várát, három év múlva pedig Mohács közelében óriási győzelmet aratnia a török seregen. Az ismeretlen kiadó szerint Lotaringiai Károly herceg az e két utóbbi hadjárat közötti téli időszakban kezdte el írni e császárnak szánt munkát, amelynek elkészítésében feltételezhetően a környezetében tevékenykedő tudósok – mint például François Le Bègue vagy Claude Canon – is segítettek. A szöveg végleges változatát 1687 novemberében, nem sokkal erdélyi hadjárata után nyújtotta át a császárnak, de a szövegben még számos

26 Österreichische Nationalbibliothek (Bécs; = ÖNB), Cod. Ser. nr. 3229. Testament politique de Charles V., Duc de Lorraine et de Bar [...]. (Megjegyzés: Von der Hand meines seeligen Vatter Gröller, Oberst.)

27 ÖNB Cod. Ser. nr. 3228. Politisches Testament des Hertzogs Carl (V.) zu Lothringen und Baar, Groß-Vatern Sr. jetzt regirenden Kays. Majt., welches derselbe zu Presburg am 29. November 1687 dem Kayßer Leopold zum Unterrichte für den König in Hungarn Joseph und deßen Nachfolger am Reich übergeben.

befejezetlen rész maradt. A bevezetőt író szövegkiadó szerint a testamentumot a császár dolgozószobájában őrizték, ahol ő maga is dolgozott, és ahol – az életét kockáztatva – sikerült lemásolnia. A bevezető, illetve a szöveghez csatolt jegyzetek egyfajta magyarázó keretet nyújtanak a szöveghez, és igyekeznek annak hitelességét alátámasztani.

A *Politikai testamentum* szövege az általános európai nemzetközi helyzetre vonatkozó megállapításokat tartalmaz, és egyben számos probléma megoldására olyan cselekvési terveket javasol, amelyek elősegíthetik a Habsburgok hatalmának megerősítését Ausztriában és Magyarországon. Az első fontos megállapítás a Spanyol Királyság jövőjére vonatkozik. A szerző szerint Spanyolországban hamarosan örökösödési válság veszi kezdetét II. Károly előrelátható halálával. Ez egyébként szinte az összes európai hatalom számára már az 1660-as évek végétől kezdve égető kérdés volt.²⁸ Ebben a helyzetben a szöveg szerzője a Habsburgok számára azt javasolja, hogy mondjanak le erről a koronáról, és összpontosítsák erejüket közép-európai helyzetük megerősítésére, elsősorban Magyarországon, ahol a pozsonyi országgyűlésen a rendek éppen ekkor szavazták meg a dinasztia örökösödési jogát. Az események szinte logikus következményeként javasolja, hogy a nassau hercegség javaslatát kihasználva alakítsák át Magyarországot választófejedelemséggé: „Nassau javaslatára – a mostani segítség ürügyét kihasználva, amely egy kilencedik választófejedelemség létrehozására irányul egy protestáns uralkodó javára – meg kell jegyezni, hogy ez a párt hosszú távú tervet kovácsol; de ha aláírják ezt a ligát, akkor nem szabad elmulasztani ezt a javaslatot, és ennek elfogadása esetén javasolni kell a magyar király római királlyá való választását, és egyben Magyarországból egy tizedik választófejedelemséget létrehozni, arra hivatkozva, hogy szükség volna Németországot egy harcos nemzettel való állandó kapcsolatba hozni, amelynek köszönhetően a két nép között nagyobb egyetértés lenne a közös ellenséggel szembeni háborúban.”²⁹

A magyar választófejedelemség gondolata ténylegesen felmerült a 17. század végén. A javaslat azonban nem elsősorban az 1687-es magyarországi eseményekkel, hanem sokkal később – 1692–1693 folyamán – a hannoveri választófejedelemség megalakulásával volt összefüggésben, amikor felmerült annak a veszélye, hogy a felekezeti megosztás felborul a választófejedelmi kollégiumon belül.³⁰ A *Politikai testamentum* szerzője szerint e javaslatnak számos előnye lehetett. A német fejedelmek számára – akikkel szemben a testamentum szerzője igen kritikusnak mutatkozott – e terv a törökellenes háborúban való aktívabb részvételt jelenthette. Mivel a német fejedelmek gyakran tanúsítottak a császárral szemben ellenzéki és engedetlen magatartást, a szerző szerint először ki kellett őket „óvatosan fárasztani a dicsőség és hódítás ürügyével”, azzal a céllal, hogy „Franciaországhoz hasonlóan tartományi kormányzókká alacsonyítsák le őket”. E cél érdeké-

28 Vö. *Jean Bérenger*: Une tentative de rapprochement entre la France et l'Empereur. Revue d'histoire diplomatique (oct.–déc. 1965) 1–24.

29 Testament politique i. m. (5. jz.) 10.

30 Vö. Mihalik Béla tanulmányával a *Történelmi Szemle* e számában.

ben kifejezetten hasznosnak tartotta, hogy a németek ősellenségének számító magyarokat használják fel erre: „Ez utóbbi előnyt a magyarok németek iránt érzett ellenszenvének kihasználásával lehetne elérni, azáltal, hogy a németekre szabadítaná a magyarokat, akik élükön a királyukkal betörnének német földre, és azt meghódítva egy monarchiává alakítanák át; mindez a nyílt erővel hamarabb és biztosabb módon történne meg, mint politikai úton, viszont ennek az előkészítését óvatosabban kellene végrehajtani.”³¹ E politikai célkitűzés végső célja egyrészt a császári korona Habsburg-család számára örökletes jogon való megszerzése, másrészt pedig a regensburgi birodalmi gyűlés felszámolása volna.

Ami a Spanyol Királyság itáliai területeit illeti, a szerző felvetette, hogy Károly főherceg – mint nápolyi király – uralma alatt egyesítve lehetne biztosítani e területek felett az osztrák uralmat. Hasonlóan a birodalom feletti fennhatósághoz, itt is azt az irányelvet javasolta, amelyet a német csapatok betelepítésével gondolt megvalósíthatónak: a „Nápolyi Királyságba, Sziciliába és Milánóba németeket kell bevonultatni, megfelelő számban ahhoz, hogy megvessék a lábukat, és ne tudják a helybeliek kiűzni őket. A téli kvártélyukat a Birodalom hűbéri adóinak megfelelően kell elrendezni, vagy pedig lassan kimeríteni a lakosságot, esetleg felkelésre kényszeríteni őket, amelyet nagy szigorúan meg kellene torolni, s így jobban megerősíteni az uralmat az országaikban, mint máshol. A szigorú példa elrettenténé ezt a rest és tapasztalatlan nemzetet, és így elérnénk a célunkat, de csak néhány év múlva – miután megfelelő erővel támogathatnánk – kellene beiktatni és kihirdetni Károly főherceget Nápoly királyának és az itáliai spanyol koronabirtokok uralkodójának.”³² Hasonlóan javasolta a Velencei Köztársaság hatalmának megtörését is, amelyre az Osztrák Ház adriai flottájának kiépítése céljából lett volna szükség.³³ Végül, de nem utolsósorban a pápai hatalom megtörése szerepelt e nagy ívű itáliai tervben. A javaslat szerint a pápa hatalmát „kizárólag Róma városára” kellett korlátozni, és a bécsi udvarnak egy nagyon jól képzett tudósgárdát felvonultatni, hogy a politikai jellegű kiközösítéseket megcáfolja.

A szöveg alapján a császári politika legfőbb célja Franciaország európai hegemóniájának megszüntetése volt. Ennek elérése céljából a szerző szorgalmazta az Angliával és Hollandiával „a kereskedelmi és a lelkiismereti szabadság ürügyén” folytatandó szövetségi politikát, miáltal egy megfelelő időben kirobbantott francia–holland konfliktus esetén a császáriak szabad kezet kaphatnának a Rajna-vidéken. Hasonlóan fontosnak tartotta a Francia Királyság és a svájci kantonok szövetségének megbontását, hiszen ez utóbbiak a legkeresztényebb király seregének legfontosabb erőit biztosították. Szintén javasolta, hogy „a Birodalom bármely tagjának Franciaországgal való szövetségi vagy egyéb szerződését” mondják fel. Másrészt pedig kívánatosnak tartotta Portugáliát érdekeltté tenni a spanyol örökség kérdésében, Svédországot megnyerni Brandenburggal szemben, és Lengyelor-

31 Testament politique i. m. (5. jz.) 13.

32 Uo. 17–18.

33 „[...] on pourra les reduire à leurs Lagunes, & à devenir tout au plus une Republique comme Dantzic, ou comme Geneve, qui n'ont rien du tout hors l'enceinte de leurs murailles”. Uo. 22.

szággal is szorosabbra vonni a kapcsolatokat a törökellenes katonai együttműködés terén. Ez utóbbi esetében azt sem mulasztotta el megjegyezni, hogy el kellene távolítani a lengyel kormányzatból a francia párti frakciót. Egyébként a Franciaországgal való nyílt háború helyett a két örökös Habsburg fivérnek – József magyar királynak és Károly főhercegnek – is e szövetségi politika folytatását javasolta, amelynek a végső célja továbbra is az európai francia hatalmi túlsúly megtörése volt. Egyes korabeli gondolkodók szerint ezen tendencia az európai egyensúly újabb felborulásához vezethetett volna és újra előtérbe helyezhette volna V. Károly császár egykori univerzális európai monarchiára vonatkozó terveit.³⁴

Reformjavaslatok a felvilágosodás szellemében

A következő fejezet a három – egy olasz, egy flamand és egy osztrák örökös tartományokat képviselő – tagból álló és mindenkor egy lotaringiai herceg által vezetett titkos tanácsra és annak működésére vonatkozó gondolatokat tartalmazza. A tanács modelljéül valószínűleg a lotaringiai hercegek titkos tanácsa szolgált, amelyet a császár soknemzetiségű államaira igyekezett adaptálni a szerző.³⁵ A tervezet egy hasonló tanács felállítását irányozta elő az itáliai területek esetében is. A tanács megfelelő működését a rendek megtörésével és az összes európai udvart behálózó kémszervezettel kívánta megalapozni. Általános kívánalomként fogalmazta meg azt az elvet, hogy a szerzeteseket a kormányzatból el kell távolítani: „Nem lehet szó a szerzetesek udvarban történő alkalmazásáról, az ilyenféle emberek semmi jót nem hoznak az uralkodónak, aki pedig leginkább csak ártani tud nekik. Ha rajtam múlna, soha nem lenne több itt az ilyen alsóbbrendű egyházi emberből egy misét mondó káplánnál, aki máshol enne és aludna, mivel nem biztonságos az élet olyan emberek közelében, akik mindenképp, amit meglátnak, csak hasznot húznak, és kitalálják, amit nem akarunk, hogy megtudjanak, s akik képesek a másik nembelieket arra kényszeríteni, hogy gyengeségükkel megvallják, amit nem voltak képesek megtudni álságos praktikáikkal: minél kevesebb pap és szerzetes van egy családban, annál erősebb ott a vallás gondolata, a béke annál biztosabb lábakon áll és a titok pedig annál átjárhatatlanabb.”³⁶

A pénzügyekkel foglalkozó részben a szerző a korában teljesen modernnek számító eszmékkal örvendeztette meg az olvasóit. Először is hitet tett a teljes közteherviselés elve mellett, erősen szorgalmazva az adók valamennyi társadalmi rétegre való kiterjesztését, valamint a kivételek és privilégiumok eltörlését. Ezt követően a nagy állami manufaktúrák létrehozásának szükségességét hangoztatta, és

34 *Reinhold Roller*: Das Politische Testament Karl's V. von Lothringen von 1687. *Historische Zeitschrift* 48. (1882) 89.

35 Österreichisches Staatsarchiv (Bécs), Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Lothringisches Hausarchiv Kt. 73. Extrait des registres, tome I. *Memoires des choses principales arrivées dans les affaires de Lorraine depuis 1668 tirés des registres de Mr. l'abbé le Begue conseiller et secrétaire d'Etat de S.A.S. et laissées à Mr. le Begue de Chantreyne son frère* fol. 6.

36 Testament politique i. m. (5. jz.) 63–64.

javasolta három, különböző iparágakra szakosodott nagyüzem felépítését Prágában, Bolzanóban és Bécsben. Jó merkantilista közgazdászként fellépett a kereskedelem fejlesztése érdekében, és nemcsak a pénz, hanem a szellemi tőke országhatárokon belüli felhalmozása mellett tett hitet azzal a javaslatával, hogy minél több külhoni – főleg francia – mestert és szakembert csábítsanak a Habsburgok uralma alatt álló területekre. A belső megtakarítások ösztönzése érdekében kidolgozott egy állandó kamatlábú befektetési rendszert, amely a belső gazdasági fejlődés finanszírozását volt hivatott elősegíteni. Nagy jelentőséget tulajdonított a magyarországi nemesfémányáknak, amelyek gazdaságélénkítő hatásának növelését a magyar nemességgel való megegyezés keretében képzelte el. A gazdasági reformtervei még ennél is tovább mentek a jobbágyság eltörlése és a leghátrányosabb társadalmi csoport életviszonyainak javítását előirányozó elképzelések megfogalmazásával. Végezetül ismét a *brain drain* egy korabeli változatát szorgalmazva javasolta a Habsburg-fennhatóság alatt álló területekre hívni „mindazon filozófusokat, akik a fizika különféle ágazataiban valamely különleges tudásuk tanúbizonyságát adják, és ezáltal a legnagyobb európai kiválóságokat idevonzani”.³⁷ E gondolatot akár a mai *knowledge-based society* fogalom kora újkori pontos definíciójának is tekinthetjük. Az igazságszolgáltatás reformját tárgyaló szakasz elsősorban a bíróságok működésének egyszerűbbé és hatékonyabbá alakítását igyekezett megcélolni, amelyet főleg a perek számának radikális csökkentésével szeretett volna elérni.

A mű ötödik fejezetében a hadügyi reformjavaslatok kerültek terítékre. E reformok célja egy olyan erős, ütőképes hadsereg létrehozása volt, amely képes lenne XIV. Lajos francia hadseregének ellensúlyozására vagy legyőzésére is.³⁸ Ebben a részben a magát Montecuccoli tanítványának tartó Lotaringiai Károly legfontosabb reformgondolatai jelentek meg, amelyek részben visszautaltak a korábban kifejtett pénzügyi és gazdasági reformokra, mivel a szerző nagy jelentőséget tulajdonít a hadügyek pénzügyi alapjainak. Javaslatának fő eleme egy húszezer főből álló állandó hadsereg létrehozása, amely hat vagy nyolc nemzeti alapon (magyarok, olaszok, lotaringiaiak, flamandok, németek stb.) felállított dandárból állna. A hadszervezet ilyen formája jól tükrözi a szerző európai nemzetekre vonatkozó karakterológiai elveit. Ebben az esetben is – hasonlóan az iparfejlesztési gondolatához – javasolta a francia képzett tisztek alkalmazását, ugyanakkor elutasította annak lehetőségét, hogy „külhoniakat keverjenek a lotaringiaiak közé”. Mindez megerősíti a testamentum azon gondolatait, amelyek a Lotaringiai Hercegség szu-

37 Uo. 79.

38 „C'est la conduite que j'ay toûjours davantage admirée dans l'oeconomie de cette Couronne qui a mis ma famille à l'aumône, & qui m'a rendu aventurier. Il ne faut pas seulement l'imiter, mais il est aisé de la surpasser, même de l'y supplanter, en éloignant des défauts qu'elle y a laissés, le plus grand desquels est de ne point donner d'entré assurée, ou de methode réguliere pour avancer la fortune des soldats de service, qui cause toutes les desertions françoises.” Uo. 86.

verénitását igyekeztek kihangsúlyozni és ezáltal az emigrációba kényszerült herceg ezredeit külön elbírálás alá helyezték.³⁹

A hadtudományok fejlesztése érdekében a szerző melegen ajánlotta egy „matematikai akadémia” alapítását, különös tekintettel az úgynevezett tudós fegyvermek – mint a tüzérség és műszaki hadmérnöki kar – tisztjeinek megfelelő képzése céljából. A katonai határok és a magyar végek megfelelő védelme céljára svájci milíciák alkalmazását ajánlotta. A 17–18. század folyamán szinte valamennyi európai országban igen heves viták zajlottak arról, hogy a katonai pályán való érvényesülés terén a nemesi származás (születés) vagy a katonai teljesítmény (érdem) elve legyen a meghatározó.⁴⁰ Lotaringiai Károly herceg politikai testamentuma a katonai érdemet tekinti előbbrevalónak, és még a fiatal arisztokratáknak is kifejezetten ajánlotta, hogy pályájuk kezdetén szolgáljanak tapasztalt, nem nemesi származású tisztek ezredeiben. Másrészt pedig a politikai testamentum szerzője határozottan fellépett a tisztek korrupt és pazarló magatartása ellen. Ami a hadjáratok pénzügyi feltételeit illeti, a szerző javasolta, hogy az uralkodó már a következő hadjárat előtti évben teremse elő az ahhoz szükséges anyagi fedezetet. Számításai szerint a pénznek már az előző év októberében rendelkezésre kellett állni ahhoz, hogy a hadjárat évének elején az állami manufaktúrák elláthassák a hadsereg raktárait. A herceg reformelképzeléseinek másik fontos eleme egy úgynevezett „kettős katonai kórház” létrehozása volt, amely egyrészt a betegek és sebesültek sürgősségi ellátását, másrészt a háborúban megrokkant invalidus veteránok intézményesített ellátását volt hivatott ellátni. Itt minden bizonnyal francia példa lebegett a reformer szemei előtt. Mint ismeretes, XIV. Lajos már uralkodásának elején elhatározta, hogy a háborúban megsérült és harcképtelenné vált katonái számára nagyméretű kórházat hoz létre. 1670. február 24-én kelt rendeletével megalapította a neves Hôtel des Invalides intézményt, amely számos híres európai katonai kórház – köztük a chelsea-i királyi kórház (Royal Hospital Chelsea) vagy a dublini Kilmainham kórház (Royal Hospital Kilmainham) – példaképévé vált.⁴¹ A személyes katonai érdem elvét támogató szerző egy olyan előléptetési rendszer bevezetését szorgalmazta, amely – kivételezés és elfogultság nélkül – kiszámítható, tisztességes pályát kínál a katonatisztek számára. A hatékony hírszerzés fontosságát is kiemelte, és állandó kémhálózat működtetését tartotta kívánatosnak. A hadikiadások pontos lebonyolítását megbízható hivatalnokok alkalmazásával látta megoldhatónak. Végül a hadsereg megfelelő számú lóval történő ellátásához méntelepek létrehozását és a lovak kiviteli tilalmát tartotta szükségesnek.

A politikai testamentum végén külön fejezet foglalkozik a külügyek és a diplomácia kérdéseivel. Ezt a részt – egy bejegyzés szerint – 1688-ban csatolta a

39 Ld. *Alain Petiot: Un héritage du duc Charles V. Les régiments lorrains dans l’armée impériale.* In: Franz Stephan von Lothringen und sein Kreis. Hrsg. Renate Zedinger–Wolfgang Schmale. (Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts 23.) Bochim, 2009. 51–60.

40 *Emile-Georges Léonard: L’armée et ses problèmes au XVIII^e siècle.* Paris, 1958. 342–343.

41 *Lucien Bély: Histoire des relations internationales en Europe XVII^e–XVIII^e siècles.* PUF, Paris, 2001. 318.

szerző a művéhez. A fejezet elején az író azon meggyőződését fejt ki, amely szerint – különféle külpolitikai okok miatt – az európai francia hegemonia hamarosan véget ér. Külügyi intézményekre vonatkozó reformjavaslatait is ehhez a meglátáshoz igazította, és szorgalmazta egy hivatásos külügyi szakembergárda felállítását. Hasonlóan hadügyi reformjavaslataihoz, a szakemberek kiválasztása terén is előtérbe kívánta helyezni a szolgálati érdem elvét a származási-születési előjogokkal szemben. Intézményi szinten javasolta egy politikai akadémia létrehozását, amelynek tizenhárom tagját kizárólag szolgálati érdemük alapján kívánta kiválasztani. E szakemberekből álló kollégium működését szigorú és titkos elvek alapján tartotta elképzelhetőnek. Hasonló szellemben képzelte a diplomáciai testület működését is. Az általa javasolt új rendszerben a különféle európai hatalmak udvaraihoz megfelelő módon kiválasztott nagykövetek delegálását javasolta, akik mellé őket segítő és egyben ellenőrző másodköveteket is rendelt volna. A személyek kiválasztásánál alapvető fontosságúnak tartotta, hogy habitusuk illeszkedjen az állomáshelyüknek megfelelő nemzetek karakteréhez. Lotaringiai Károly herceg – ezen neki tulajdonított elvek alapján – a nemzetközi kapcsolatok kulturalista megközelítése egyik előfutárának is tekinthető. Ezen általa szorgalmazott diplomáciai tanácsnoki kar nemcsak az államot híven szolgáló hivatalnokok gyűjtőhelye, hanem a külhoni országokra fókuszáló tudásközpont is lehetett volna.

A mű hatása

A mű keletkezésének homályos körülményeitől függetlenül a szerző számos gondolatát I. Lipót császár utódai a későbbiekben elég határozottan követték. Erre lehet példa a Habsburgok Spanyolországgal és a spanyol örökséggel kapcsolatos politikája. Szintén a *Politikai testamentum* elveihez hasonlóan valósultak meg az itáliai osztrák hódítások. Ennek következtében VI. Károly elfoglalhatta Milánót és a Nápolyi Királyságot, később pedig – a lengyel örökösödési háború után – Lotaringiai Ferenc herceg, V. Károly unokája Toscana nagyhercege lett. Valószínűleg az V. Károlyhoz kapcsolódó valláspolitikai elveknek is lehetett hatása a Habsburgok politikájára. A szerzetesrendekkel – különösen a jezsuitákkal – szembeni bizalmatlanság, Mária Terézia és II. József felvilágosult állam- és egyházipolitikájának gyökerei valószínűsíthetően egészen Lotaringiai Károly *Politikai testamentum*áig nyúlnak vissza.⁴²

A *Politikai testamentum* keletkezésének időszaka egybeesett Magyarországon a török hódoltság alóli felszabadulás utáni nagy átalakító és modernizáló tervezetek korszakával. Ezek közül méltán a leghíresebb Kollonich Lipót 1688-ban írt híres tervezete (*Das Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn*).⁴³ Az 1687-es po-

42 Jacques Charles-Gaffiot: Charles-Alexandre de Lorraine, un prince en sa maison. Puteaux, 2012. 147–149.

43 Cardinal Léopold Kollonich, Le plan de réorganisation de la Hongrie (1688). *Das Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn*. Szerk. Jean Bérenger. Paris, 2011.; *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn: 1688–1690*. Szerk. Varga J. János–Kalmár János. Steiner, Stuttgart, 2010.

zsonyi országgyűlés elfogadta a Habsburgok fiúági örökösödési jogát, és lemondott az Aranybulla 31. cikkelyében foglalt ellenállási jogról (*ius resistendi*). Ebben az időszakban egy különbizottság foglalkozott a visszafoglalt magyar területek újrászervezésével. Több átfogó javaslat is készült e témakörben, és 1688-ban legalább három jelentős átalakítási tervezet látott napvilágot: 1. Esterházy nádor *Informatio* című munkája, 2. a bizottság által elkészített munka, amelyet „magyar Einrichtungswerk”-nek is hívnak, 3. Kollonich bíboros tervezete.⁴⁴ A Lotaringiai Károly nevéhez kapcsolódó *Politikai testamentum* szövege minden bizonnyal sok, ebben a reformidőszakban keletkezett gazdasági, pénzügyi vagy politikai gondolatból merített, de mindenképpen a korabeli politikai irodalom eredeti és egyedülálló műve maradt.

A szöveg jelentős hatást gyakorolt a 17–18. század fordulójának időszakára. Érdekes módon több más, korabeli nagy európai politikai kérdésekkel foglalkozó szerzőt is megihlettek Lotaringiai V. Károly herceg gondolatai. Egy névtelen szerző például 1694-ben *L'ombre de Charles V duc de Lorraine, consultée sur l'état présent des affaires de l'Europe* címmel jelentetett meg egy értekezést Kölnben Pierre Marteau nyomdájában. Ez a polemizáló jellegű munka főleg XIV. Lajos politikáját bírálta, és a herceg életrajza csupán eszközként szolgált Franciaország befekettetésére.⁴⁵ De nemcsak a császárbárát tollnokok használták fel a herceg népszerűségét műveik témaválasztása során, hiszen ismerünk francia szerző tollából származó, neki emléket állító, de az augsburgi ligát ostromozó munkát is. Ilyen volt például Eustache Le Noble *La Pierre de touche politique* című pamfletsorozatának tizennegyedik dialógusa.⁴⁶ A 18. század elején egy másik, nagyon hasonló című és témájú apokrif kéziratot is terjesztettek Európában: a *Testament politique relatif à l'auguste Maison d'Autriche*⁴⁷ című munkát, amely később *Derniers conseils ou Testament politique d'un ministre de l'Empereur Léopold I^{er}*⁴⁸ címmel jelent meg.

44 Uo. 37. Vö. *Varga J. János*: Berendezkedési tervezetek Magyarországon a török kiűzésének időszakában: az Einrichtungswerk. *Századok* 125. (1991) 449–488.; *Kalmár János*: A Kollonich-féle Einrichtungswerk és a 18. századi bánási berendezkedés. Uo. 489–499.; *Soós István–Varga J. János*: Függelék: a pozsonyi rendi bizottság tervezete: az ún. „magyar Einrichtungswerk”. Uo. 500–516.

45 Részlet a mű bevezetőjéből: „Que dis-je, toute la terre le regrette à l'exception de la Cour de France, qui a de coutume de se réjouir de la perte des grands hommes, & qui afin de parvenir à son but se sert toujours de moyens violens, pour avancer la mort de ceux qui s'opposent au torrent de son usurpation.” *L'ombre de Charles V duc de Lorraine, consultée sur l'état présent des affaires de l'Europe*. Cologne, 1694. 4.

46 *Philippe Hourcade*: *Entre Pic et Rétif*. Eustache Le Noble (1643–1711). Paris, 1990. 237.

47 *Oswald Redlich*: *Das angebliche Politische Testament eines Ministers Kaiser Leopolds I.* In: *Aus Politik und Geschichte. Gedächtnisschrift für Georg von Below*. Berlin, 1928. 156–166. E kéziratból három példányt is őriznek a párizsi Bibliothèque Nationale de France kéziratárában: ms. Fr 14621. *Testament politique relatif à l'auguste Maison d'Autriche*; ms. Fr 14622. *Testament politique*; NAF 4265. (E 1057 L) *Testament politique (de l'Empereur Joseph II) + Tableau chronologique des Empereurs d'Allemagne de la Maison d'Autriche*.

48 *Derniers conseils ou Testament politique d'un ministre de l'Empereur Léopold I^{er}*. Rotterdam, 1705.

Reinhold Roller kutatásai alapján nagy valószínűséggel megállapítható, hogy ez esetben egy a Lotaringiai Károly nevéhez fűződő *Politikai testamentumból* merítő hamisítványról lehet szó.⁴⁹

A Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc házassága körüli nemzetközi politikai feszültségek és a Habsburgok leányági örökösödését kimondó Pragmatica sanctio körüli viták idején az 1730-as években újra felszínre kerültek a *Politikai testamentum* gondolatai. Egy 1735-ben kiadott *Testament politique pour les interests du Corps Germanique* című pamflet névtelen szerzője igen hevesen bírálta a lotaringiai herceg művében kifejtett abszolutista elveket és a császárok hatalmának megnövekedését: „A császárok már igen jelentős itáliai területek urai, csaknem a teljes adriai partvidék birtokosai, az Oszmán Birodalom határait visszavető karlócai béke óta megtámadhatatlanok Magyarország felől, az Oroszországgal való szövetségüknek köszönhetően északon – Németalföldön keresztül egészen az óceánig – teljhatalmú urak, már nem maradt más hátra, mint Németországban is zsarnokká váljanak, s nemsokára mi is hasonlóak leszünk a szomszédainkhoz, akik már évszázadok óta hordják a monarchia igáját. A fejedelmeinkből tartományi kormányzók lesznek, akik csak csekély hatalmat gyakorolhatnak saját országaikban, akiknek úgyszólván nem lesznek többé alattvalóik, és akik a császárokban leginkább csak a parancsoláshoz, még inkább az engedelmességhez szokott uraikat látják majd.”⁵⁰ Egy erre válaszoló másik pamfletben a szintén névtelen szerző az orosz csapatok németországi 1716-os behívását hozta fel példának a Lotaringiai Károly által megfogalmazott elvek alkalmazására: „Minden bizonnyal ez volt az 1687-es Testamentum szerzőjének az alapelve, amikor ezt javasolta a császároknak: a német fejedelmeket óvatosan ki kell fárasztani a háborúkra biztatva őket, és biztosítani kell Lengyelország trónját annak örökletessé és teljesen monarchikussá változtatásával. Ezt a tanácsot akkor még veszélytelenül lehetett adni, ma viszont már kockázatos annak követése, hiszen Oroszország akkor még nem tudott külföldre ilyen hatalmas csapatokat küldeni. [...] Milyen szemmel nézzünk akkor az oroszokra, akik most az 1687-ben írt Politikai testamentumban megfogalmazott elvek végrehajtásának eszközei?”⁵¹ Szintén e korszakból származik a protestáns író, Jean Rousset de Missy (1686–1760) elemzése is, aki *Les intérêts présents et les prétensions des puissances de l’Europe* című művében több oldalt szentelt Lotaringiai Károly politikai testamentumának, amelynek szerzője szerinte „politikai próféta volt, hiszen egy része az általa leírtaknak szóról szóra megvalósult”.⁵² Talán meglepően tapasztalhatjuk, hogy a címe ellenére a magyar közvéleményben nem váltott ki visszhangot e mű. Sejthető azonban, hogy két hasonló című magyar vonatkozású munka valószínűleg merített belőle. Egyrészt II. Rákóczi Ferenc 1751-ben

49 Roller, R.: i. m. (34. jz.) 85–88.

50 Testament politique pour les interests du Corps Germanique. Hambourg, 1735. 7–8.

51 Lettre à l’auteur du Testament Politique, pour les interests du corps germanique. Hambourg, 1735. 7–8. Megjegyzésként érdemes kiemelni, hogy a *Politikai testamentum* szövege a német fejedelmek ellen nem orosz, hanem magyar csapatok küldését szorgalmazta.

52 Jean Rousset de Missy: Les intérêts présents et les prétensions des puissances de l’Europe I. La Haye, 1741. 100.

megjelent *Testament politique et moral* című művére⁵³ gondolunk, a másik egy II. Józsefnek tulajdonított politikai testamentum volt, amelyet egyes vélemények szerint Martinovics Ignác írhatott.⁵⁴

*

E rövid bemutató zárógondolataként érdemes megjegyeznünk, hogy a vizsgált mű – a keletkezése körüli számos bizonytalanság ellenére – nagy valószínűséggel jelentős hatást gyakorolt a Habsburgok későbbi kormányzati politikájára.⁵⁵ A 18. század elejétől fogva különösképpen megfigyelhető, hogy III. Ferenc lotaringiai herceg, a későbbi I. Ferenc császár, valamint felesége, Mária Terézia Lotaringiai Károly számos gondolatát beépítették kormányzati stratégiájukba. Elég, ha az uralkodásuk idején alapított különféle intézményekre gondolunk, mint például a Theresianische Akademie (1746), a Militär Akademie (1751) és a neves diplomataképző Orientalische Akademie (1754),⁵⁶ a mai Diplomatische Akademie elődje. Érdemes megjegyezni, hogy egyes francia történészek véleménye szerint e szöveg szolgált mintául a híres Jean-Baptiste Colbert de Torcy által 1712-ben alapított francia Politikai Akadémia (Académie politique) alapszabályához is.⁵⁷ A császári döntéshozatali mechanizmusok és a testamentum szövege közötti összefüggések továbbra is homályosak és rejtettek. A politikai próféciaik, a gazdasági, diplomáciai és hadügyi reformjavaslatok jelentőségére leginkább a francia történetírás figyelt fel, és tekintette e munkát a Habsburgok hatalmi törekvéseit leginkább leíró alapszövegnek. Ezzel szemben az osztrák történészek jóval csekélyebb jelentőséget tulajdonítottak az értekezésnek, amelyet gyakran francia sugallatra írt apokrif munkának tekintettek. A mű megfelelő értékeléséhez további történeti és filológiai kutatások szükségesek, amelyek lehetővé tehetik, hogy a benne található nagy ívű politikai elvek és értékes reformgondolatok eredetét felfedhessük.

53 Ld. e mű kritikai kiadását: *Testament politique et moral du prince François II Rákóczi*. Szerk. Köpeczi Béla–Borzák István–Kovács Ilona. Akadémiai, Bp., 1984.

54 *Testament politique de l'Empereur Joseph Second, Roi des Romains*. I–II. Vienne, 1790. Vö. *Roller, R.*: i. m. (34. jz.) 94. Vö. *Fraknói Vilmos*: Martinovics élete. Athenaeum, Bp., 1921. 206., 218.

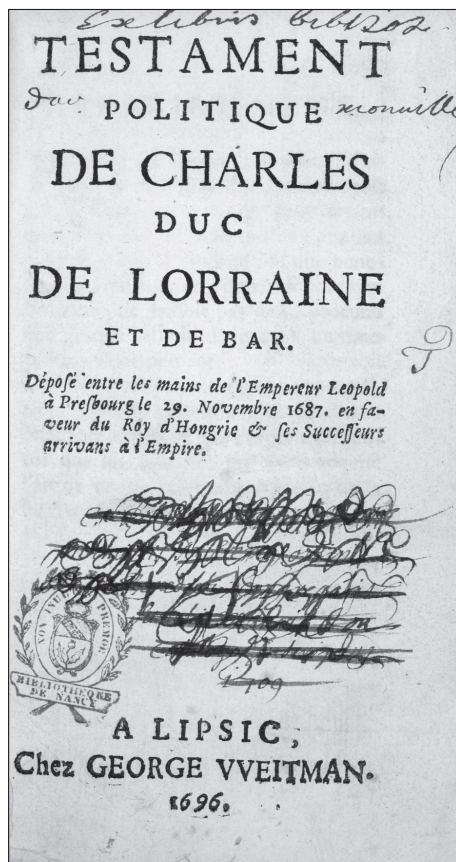
55 Albert Vandal szerint e mű az osztrák nagyhatalmi törekvések egyik korai megfogalmazásának tekinthető: *Albert Vandal: L'Europe et la révolution française*. I. Les moeurs politiques et les traditions. 2. éd. Plon, Paris, 1887. 447–448.

56 Ld. *Marie de Testa–Antoine Gautier: L'Académie orientale de Vienne (1754–2002), une création de l'impératrice Marie-Thérèse*. In: *Drogmans et diplomates européens auprès de la Porte ottomane*. Szerk. Marie de Testa–Antoine Gautier. Isis, Istanbul, 2003. 53–75.

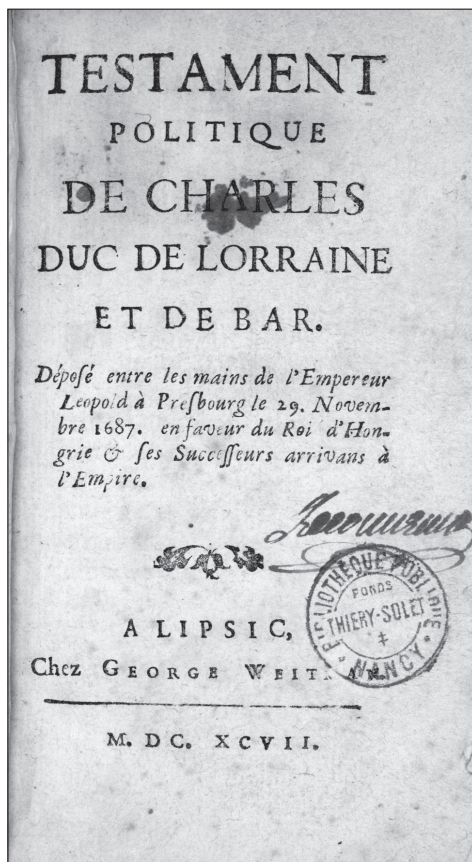
57 *Guy Thuillier: Aux origines de l'E. N. A. Les Instructions sur les négociations étrangères du duc de Lorraine (1690?)*. La Revue administrative nr. 255. (mai–juin 1990) 212–219. Vö. *Guido Braun: La formation des diplomates à l'époque moderne*. Revue d'histoire diplomatique (2014) nr. 3. 235–239.



1. kép I. József pozsonyi koronázásának ábrázolása Dom Miguel Gonzalva de Ponte *Abrégé historique et iconographique de la vie de Charles V duc de Lorraine dédié à Son Altesse Royale Leopold I. son digne successeur* (René Charlot & Pierre Deschamps, Nancy, 1701.) című művében (Bibliothèques de Nancy)



2. kép. Lotaringiai Károly
Testament politique című vitatott műve
 első kiadásának címlapja
 (Bibliothèques de Nancy)



3. kép. A *Testament politique*
 második kiadásának címlapja
 (Bibliothèques de Nancy)

FERENC TÓTH

THE THOUGHTS OF AN ENLIGHTENED RULER BEFORE
THE ENLIGHTENMENTTHE POLITICAL TESTAMENT OF DUKE CHARLES OF LORRAINE, A FORGOTTEN SOURCE
OF HUNGARIAN HISTORY

The political testament of Duke Charles V of Lorraine (*Testament politique de Charles duc de Lorraine et de Bar*), a collection of thoughts and recommendations for the domestic and international administration of the Habsburg Empire was published in 1696, six years after the death of the Duke. This work, closely associated with the reign of Leopold I, was reprinted and translated profusely. Tradition holds that this work was handed over to the Emperor by Charles V, Duke of Lorraine in 1687, on the occasion of the coronation of his son Joseph as King of Hungary. Regarding the author's identity as well as the circumstances surrounding the creation of the work there has been much speculation. The work presents a general survey of European countries, including the Habsburg Monarchy, and highlights for the Emperor and his successors possible avenues for reform. One of these proposals recommends to the House of Habsburg to turn away from Spanish ambitions and focus more on Central Europe and Italy. The Duke suggests reforms for almost all aspects of the state, the economy, finance, religion, foreign and military policy. Some of these suggestions and ideas are quite similar to those which would appear during the enlightened reigns of Maria Theresia and Joseph II. The text garnered widespread popularity specifically in the French historiography, which saw in it guidelines for Habsburg economic, political, diplomatic and military policy.

CONTENTS

STUDIES

- János B. Szabó: The Structure of Power of the Hungarians in the 9th and 10th Centuries in the Mirror of Historical Analogies from the Steppe 355
- Béla Vilmos Mihalik: The Holy See and the Idea of a Hungarian Electorate in the Late 17th Century 383
- Ferenc Tóth: The Thoughts of an Enlightened Ruler before the Enlightenment. The Political Testament of Duke Charles of Lorraine, a Forgotten Source of Hungarian History 409
- Balázs Ablonczy: On the Tumbleweed. The Paris Years of Tibor Baráth (1930–1939) 429
- Gergely Krisztián Horváth: Ateliers, Careers, Methods. New Perspectives for the Study of Village Researchers in the Interwar Period 451

WORKSHOP

- László Pósn: The Changing Image of the Teutonic Order in Hungary during the Reign of Andrew II 465
- Balázs Sudár: The Battle of Zsarnóca (1664) – through Ottoman Eyes 475

DOCUMENTS

- From the Oeuvre of Zsigmond Jakó (*Edited by: Klára Jakó*) 483

REVIEW ARTICLE

- Szigetvár, 1566. Conference Report (*Gábor Kármán*) 493

E számunk szerzői

ABLONCZY BALÁZS PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • B. SZABÓ JÁNOS PhD, tud. munkatárs (Budapesti Történeti Múzeum) • HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • **JAKÓ ZSIGMOND** • KÁRMÁN GÁBOR PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • MIHALIK BÉLA VILMOS PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • PÓSN LÁSZLÓ PhD, habil. egy. docens (Debreceni Egyetem) • SUDÁR BALÁZS PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • TÓTH FERENC PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI)

MTA BTK TTI = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézete

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható